

DENİZ HAMAMINDAN HALK PLAJINA İSTANBUL'UN YÜZME KÜLTÜRÜ: MODA DENİZ HAMAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Damla ALTUNCU

'Denize inmek medeniyetin şiarıdır.'
Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

'Deniz hamamı', denizde veya deniz suyunda yüzmek için denizin üzerine inşa edilmiş ahşap panelli, geçici, hafif konstrüksiyonlardır. "İnsanların denize girilebildiği sosyal mahremiyet kavramına da aykırı düşmeyen deniz üzerinde dört tarafı kapalı mekanlara Osmanlılar derya hamamı veya deniz hamamı adını vermişlerdir."¹ Deniz hamamları, her ne kadar deniz üzerinde inşa edilseler de daha çok yüzmek için değil, doktor tavsiyesi üzerine deniz suyundan şifa bulmak için yıkanmak amacıyla kullanılmışlardır. Bu bakımdan deniz hamamı, vücuttaki kirleri temizlemek için kullanılan geleneksel Osmanlı hamamından oldukça farklıdır. Bununla birlikte, deniz hamamı Roma ve Yunanistan'daki egzersiz ve zevk için inşa edilmiş yüzme havuzlarından da farklılıklar göstermektedir.

Klasik Osmanlı hamamı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki her sıradan orta ölçekli yerleşimde bulunması gereken bir yapıdır. Bu bakımdan Osmanlıların İslam inancı çerçevesinde temizliğe ve akan suya oldukça önem verdikleri bilinmektedir. Ancak aynı önem, deniz suyundan faydalanmaya verilmemektedir. Her ne kadar Eski Osmanlı ve İstanbul halkı, inancı gereği yüzmenin Peygamberinin uyguladığı bir spor olması nedeniyle zaman zaman denize girmiş olsa da döneme ait görsel ve yazılı belgelerden anladığımız kadarıyla bu aktivite oldukça sınırlı kalmış ve mekânsal bir organizasyona oldukça geç

¹ Beyoğlu, S. (?), "Osmanlı Deniz Hamamları", ? s. 53 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9914>

kavuşmuştur. Bu bakımdan İstanbul halkının, işgal dönemine kadar İstanbul sahillerini yüzmek ve güneşlenmek için kullanmadıkları bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ilk defa İstanbul halkının denize girerek yüzmeye ve serinleme ihtiyacını karşılamak üzere dönemin sosyo-kültürel yapısına uygun olarak, deniz üzerinde suya dayanıklı ahşap panelli ergonomik bir mekân olan deniz hamamlarına, 18.yy'da Eyüp ve Langa'da bulunan deniz hamamlarından bahsederek yer verilmiştir². Seyahatnamede aynı zamanda deniz hamamlarının tarihi de 17.yy'a kadar dayandırılmıştır. Bu dönem inşa edilen deniz hamamlarının çoğunlukla gayrimüslimler tarafından tercih edildiği bilinmektedir.³ 1867 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da, 34'ü erkeklere, 28'i kadınlara ait 62 deniz hamamı bulunmaktadır.⁴ Hiçbiri günümüze ulaşmayan bu yapıların varlıklarını, görsel ve yazılı arşiv belgelerinden biliyoruz.

Deniz kıyısında etrafı perdelerle çevrilmiş deniz hamamları, modernleşme süreciyle ortaya çıkmıştır⁵. İstanbul özelinde deniz hamamlarının, kullanıcı kitlesi nedeniyle yerleşim yeri büyüklüğüne bakılmaksızın daha çok gayrimüslim tebaanın yerleşim yerlerine yakın olan deniz kıyılarında yer aldıkları bilinmektedir. 19.yy'da deniz kenarındaki yazlık alanlara ilgi artınca, deniz hamamları özellikle Boğaziçi ve İstanbul'un çevre sahillerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. 1917 yılında işgal altındaki İstanbul'a Belarussuların (Bolşevik Devrimi'nden kurtulan Beyaz Rusların) gelmesiyle birlikte erkekler ve kadınlar için ayrı deniz hamamları oluşturulmuş ve kentliler yüzmeye alışkanlığı kazanmaya başlamışlardır. Yüzmeye halkın ilgisi, deniz banyolarının iyileştirici faydaları ve batılılaşmanın getirdiği yeni eğlence anlayışı ile birleştiğinde, kentsel mekânda yeni bir kamusal alan ortaya çıkmıştır.

Habermas'a göre kamusal alan, özel kişilerin 'kamu'yu oluşturmak için bir araya geldiği toplumsal düzlemi ifade etmektedir.⁶ Bu bakımdan kamusal alanın ortaya çıkışı modernlikle bağdaştırılmaktadır. 19.yy'da gelenekselden moderne doğru bir her alanda bir değişimin yaşandığı İstanbul'da, bugün artık var olmayan deniz hamamı gibi yeni kamusal alanlar, deniz-kent yaşamı ilişkisi bağlamında önemli bir bileşen haline gelmiş ve Türk modernleşmesinde kilit rol oynamışlardır. Deniz hamamları her ne kadar erkekler

² Evliya Çelebi, Seyahatname, İkdam Matbaası, İstanbul, 1314, c.I,s.482; Haluk Y.Şehsuvaroğlu, Kâğıthane Mesiresi, Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi İlâvesi, 1949, S.94

³ Beyoğlu, S. (2008), "Boğaziçi'nde Deniz Hamamları ve Plajlar", Geçmişten Günümüze Boğaziçi, c. 2, İBB Yayını, s. 769-798

⁴ Reşad Ekrem Koçu, Deniz Hamamları, İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, c.8, s.44

⁵ Meriç, Nevin (2000) Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi, Kaktüs, İstanbul.s. 146-7

⁶ Habermas, J. (2010). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü. İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1962).s.25

ve kadınlar için iki farklı yapı olarak deniz üzerine inşa edilseler de modern kolektif hayatla bütünleşmiş bir araç görevi de görmüşlerdir. Bu bakımdan toplumsal değişim için deniz hamamlarından halk plajlarına dönüşüm, seküler bir yaşam tarzının benimsenmesi, kentleşme ve bireyleşme için de bir gereklilik olarak görülmüştür.

Bu çalışmanın konusunu, modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan deniz hamamlarının toplumsal değişim sürecinde halk plajlarına dönüşümü, kentli nüfusun deniz ile ilişkisi ve İstanbul'un yüzme kültürünün bu bağlamda gelişimi oluşturmaktadır. Denizle ilgili yaşam kültürü, diğer kültürlerle nazaran daha belirgin özellikler göstermekte ve mekân düzenlemeleri bakımından da farklılıklara neden olmaktadır. Bu bakımdan makale, modernleşmeyle ortaya çıkan ve 21.yy'da artık var olmayan denizel kültür yapıları olan deniz hamamlarının tarihsel dokümantasyonuna odaklanacaktır. Çalışmada seçilen deniz hamamının öncelikle yapısal, malzemesel ve mekânsal özellikleri incelenecektir. Bununla birlikte deniz hamamının İstanbul'da bulunduğu bölgenin sosyal yaşamına etkileri de araştırılacaktır. Bu yazının amacı İstanbul'un Anadolu Yakası'nda inşa edilen deniz hamamı yapılarını, Moda Deniz Hamamı örneği özelinde araştırmaktır. Bu bağlam doğrultusunda Mecelle-i Umûr-ı Belediye'deki kayıtlara göre⁷ İstanbul'da sadece kadınlara hizmet veren deniz hamamları arasında yer alan Moda deniz hamamının Moda Halk Plajına dönüşümü, toplumsal değişim açısından incelenecektir. Döneminde inşa edildiği ve deniz hamamı olarak kullanıldığı bilinenyalılara ait olan özel deniz hamamları çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Alan yazında batı toplumlarının zaman içindeki değişimini konu alan pek çok araştırma olmasına rağmen⁸ Türkiye'deki -özellikle yüzme kültürü ile ilgili- mekanların toplumsal değişime etkisi bakımından incelendiği konular oldukça sınırlıdır.

- ◆ N B Yağan, İstanbul'da Denize Girme Alışkanlığının Mekâna Yansımaları: Deniz Hamamları 2018
- ◆ S Beyoğlu, Osmanlı Deniz Hamamları Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2004

⁷ Osman Nuri ERGİN, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, II. Baskı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., C. IV, İstanbul 1995, s. 2142-2143

⁸ Kâmil Şahin tarafından Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Deniz Hamamı" maddesi C.IX, s.155'de Gökhan AKÇURA, "Deniz Hamamları", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vak. Yay., C.III, İstanbul 1994.

Burçak Evren, İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2000

Reşad Ekrem KOÇU, "Deniz Hamamları", İstanbul Ansiklopedisi., C. VIII, s. 4438-4442

Doktor Hanri Duvil, Yanbolulu Mustafa Şevki, Deniz Hamamları, Hıfz-ı Sıhha Kütüphanesinden, İzmir 1324 (1908), s.11.

- ◆ K Şahin, Deniz Hamamları 1994
- ◆ Ş Arık - Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 2005 - Türk Romanında İlginç Bir Mekân Unsuru: Deniz Hamamları
- ◆ N Sakaoğlu - 2001 - Deniz Hamamları
- ◆ Ö Kaya - Zdergisi. İstanbul İstanbul'un Deniz Hamamları
- ◆ Sm Alus - 1947 - Bir Vakitki Hususi Deniz Hamamları
- ◆ D Geçili - Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 2019 - Osmanlı Devleti'nde İstanbul Ve Çevresindeki Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları
- ◆ C Ersöz - İstanbul'un Deniz Hamamları
- ◆ İ Cemal - Deniz Hamamı Risalesi (Deniz Suyu Havası Ve Kumunun Havassı)
- ◆ H İ Gül - Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi - Osmanlı'da Deniz Hamamları İşletmesi
- ◆ Ad Erdemir - Turk Dunyasi Arastirmalari, 2014 - 20. Yüzyıl Başlarında Dr. Salahaddin Ali'nin Deniz Banyoları Ve Deniz Hamamları Adlı Kitabı Üzerine Yorumlamalar.
- ◆ H Yılmaz – 2018 Everyday life, status groups and the sayfiye culture in Kadıköy during the second constitutional period
- ◆ U Selvi Kentsel Gelişme Dinamikleri Çerçevesinde İstanbul'da Plaj Olgusu
- ◆ Korvet Tabibi Beşiktaşlı Selahaddin Ali, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo, Banyoların Tesirât-ı Şifâiye ve Kavâidi Sıhhiyesi İstihmâmın Sûreti İcrâsındaki Şerâit-i Sıhhiye, Ay Yıldız Matbaası, İstanbul 1334 (1916)

Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'nun deniz hamamları üzerine belgelere dayalı yaptığı araştırma ekseninde gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmaların ise 21.yy'da halen varlığı sürdüren denizel mekânlar üzerinden gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu bakımdan çalışmada, döneminde toplumsal değişim sürecinde oldukça etkili olduğu düşünülen Moda Deniz Hamamı'nın Türk toplumsal ve kültürel tarihi özelinde tarihsel, sosyolojik ve mimari özelliklerine odaklanılmıştır.

Bu yazıda ele alınan ana sorular; 21.yy'a kadar mevcudiyetini koruyamayan deniz hamamlarının diğer sahil yapılarından ayırt edici özellikleri nelerdir? Erken cumhuriyet döneminde Türkiye için modern kolektif yaşamın inşasında deniz hamamlarının rolü nedir? Deniz hamamlarının İstanbul'un yüzme kültürünün gelişimine nasıl katkıları olmuştur? Bu bağlamda araştırma, kapsamlı bir nitel araştırma olarak planlanmıştır. Araştırmada nitel

araştırma yöntemlerinden etnografi (kültür analizi) yöntemi tercih edilmiştir. Kültür analizi; değerler, normlar, toplumsal yapı, toplumsal işleyiş gibi kültürel öğelerin tanım ve analizi üzerine odaklanmaktadır.

Araştırma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, İstanbul'daki deniz hamamlarının tarihine kısa bir bakış sunmaktadır. Bu makalenin ikinci bölümünde, sistematik bir katalog araştırması gerçekleştirilmiş; özellikle Anadolu yakasında yer alan deniz hamamlarının; mimari tipolojileri, yapı malzemeleri ve iç mekân düzenleri bakımından kadın-erkek deniz hamamı ayırımına dikkat edilerek ulaşılabilen görsel malzemeler (internet kaynakları, fotoğraflar, kartpostallar vb.) incelemesi yapılmıştır. İkinci bölüm özellikle Moda Deniz Hamamı'nın mimari yapısına, malzemelerine, mekân organizasyonuna ve sosyal değerlendirilmesine odaklanılmaktadır. Son bölümde, deniz-kent yaşamı ilişkisi bağlamında İstanbul'daki hızlı sosyolojik değişim, Moda Deniz Hamamı özelinde tartışılmaktadır.

İstanbul'da Yüzme Kültürünün ve Deniz Hamamlarının Kısa Tarihi

İstanbul'un yüzme kültürünün gelişimi günümüze oldukça yakın tarihlere adreslenmektedir. İstanbul'da deniz kültürü ilk defa Meşrutiyet döneminde İngilizler'in Tarabya sahilinden kadınlı-erkekli denize girmeleri ile başlamıştır.⁹ Bunu, 1917'de Bolşevik Devrimi'nden kurtulan Beyaz Ruslar takip etmiş böylece genellikle yerel halktan olmayan yabancıların kadın-erkek girdiği karışık plajlar yaygınlaşmıştır. Bu bakımdan yeni oluşan bir kamusal alan olması nedeniyle plajlar, kent halkının toplumsallaşma kültüründe değişikliğe neden olmuşlardır.

'Deniz Hamamı' kavramı ilk kez Evliya Çelebi'nin 'Seyahatnamesinde' görülmüştür. Evliya Çelebi'nin Deniz Hamamlarının tarihini 17.yy'a dayandırdığı bilinmektedir. Bu bakımdan Deniz hamamlarının batılılaşmanın etkisiyle Osmanlı toplumuna gelen yenilikler olmadığı da anlaşılabilir. Ancak batılılaşma ile toplumsal normlarda değişikliğe neden oldukları, bunun yanında İstanbul halkına farklı işlevsel ve sosyal özellikler kazandıkları da göz ardı edilmemelidir.

Geçmişte deniz hamamlarının, sadece yüzmeyi bilen kaptanların temizlik ihtiyaçları için hizmet verdikleri bu nedenle liman gibi yerlere yakın olarak deniz üzerine inşa edildikleri bilinmektedir. Bu deniz hamamlarının kullanıcılarının da denizciler olması nedeniyle ilk örneklerin sadece erkeklerin yararlanabildiği yapılar olduğu bilinmektedir. Deniz hamamlarının denizcilerin temizlenmelerini sağlamanın yanında denizciler için bir sosyalleşme yeri

⁹ Sebilür Reşad, "Deniz Hamamı", C. 24, 24 Temmuz 1340 (24 Temmuz 1924), s. 168-169.

haline geldiklerinden de söz edilebilir. Reşad Ekrem Koçu, 1826-1850 yılları arasında İstanbul'da 3 adet deniz hamamı bulunduğunu aktarmaktadır. Bunların en eskisi 1826-1850 arasında kurulduğu düşünülen Çardak iskelesinde, diğerleri Salı Pazarı ve Kumkapı'dadır. 20.yy'da İstanbul dışında Osmanlı Devleti'nin; İzmir, Antalya, Mersin, Beyrut, Lazkiye, Bingazi, Selanik ve bazı Karadeniz şehirlerinde de benzer deniz hamamlarına rastlanmaktadır.¹⁰

İstanbul'daki deniz hamamları, Avrupa'daki yeniliklere daha hızlı uyum sağlayabilen, levanten, batılı etnik azınlıklar ve gayrimüslimlerin yoğun olarak yerleştiği bölgelerde meydana çıkmıştır. Deniz hamamları için derinlik, sazlık, kayalık ve deniz akıntısının olmadığı yerler tercih edilmiştir. Ayrıca, deniz suyunun ve sahilin oldukça temiz olmasına da önem verilmiştir. Bunun en büyük nedeni lağımın denize dökülmesi olarak görülmektedir.¹¹ İstanbul'da 1800'lerin sonlarında (1872) 62'den fazla deniz hamamı olduğu rivayet edilmektedir. Hamamların bir kısmı Kadıköy, Salacak, Büyükkada, Çatladı Kapı, Yeni Kapı, Heybeliada, Üsküdar (Mumhane), Beylerbeyi (Havuzbaşı), Paşabahçe, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Kuruçeşme, Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, Salı Pazarı, Köprü, Eski Köprü, Makriköy, Ayasofya, Yeniköy, Ahırkapı, Beykoz, Kumkapı, Ayestefanos (Yeşilköy), Davutpaşa, Üsküdar (Ayazma), Yeni Mahalle, Samatya, Çengelköy, İstinye, Moda, Fenerbahçe, Caddebostan ve Kuleli olarak sayılabilir.¹² 1970'lere gelindiğinde deniz hamamlarının halen varlıklarını sürdürdüklerinden bahsetmek mümkündür. 1970 sonrasında deniz hamamlarının mimari yapılarında küçük değişiklikler olsa da bu değişikliklerin deniz hamamlarının yaşatılması için yeterli olmadığı görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte yaşanan Türk modernleşme hareketiyle 1920'lerden itibaren deniz hamamlarının ve deniz hamamı kültürünün yerini plaj kültürüne ve yeni plajlara bıraktığı söylenebilir. Bu bakımdan İstanbul'da kamusal alanda denize girme ve toplumsallaşma deniz hamamlarının yaygınlaşmasının bir sonucu olarak görülebilir.

Deniz Hamamlarının İnşası, Düzenlenmesi ve İşletilmesi

Deniz hamamları, denizin içinde deniz tabanına oturarak temel görevi gören suya dayanıklı ahşap dikmeler üzerinde inşa edilmiş yapılardır. Her biri ahşap panellerden oluşan duvarlarla çevrili bitişik nizam birimlerden oluşmaktadır. Dışarıdan kapalı kutular gibi görünen bu birimler, sahil şeridinden uzağa inşa edilerek ana karaya yine ahşap dikmeler üzerinde platform ya

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *Deniz Hamamları*, İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, c.8, s.44

¹¹ Doktor Esad Arif, *Hamam ve Usûlü İstihmâm*, Mehran Matbaası, İstanbul 1306 (1889), s. 4.

¹² Kamil Şahin, "Deniz Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXXIII (Ankara 1994), s.243-254

da köprülerle bağlanmışlardır. Her ne kadar kullanılan ahşap malzeme suya dayanıklı da olsa buldukları ortamın dış çevre şartları nedeniyle dayanıklı değildirler. Bu nedenle deniz sezonu için inşa edilip, kullanım süresi sonunda da kaldırılmışlardır.

Deniz hamamları, genele hizmet eden ve özel olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Özel deniz hamamları genellikle bitişik oldukları sahil köşklere-yalılara aittirler. Genellikle ait oldukları yalının önünde küçük ahşap kapalı bir oda görünümünde olan özel deniz hamamları, genel deniz hamamlarından farklı olarak sezonluk olarak inşa edilmezler, dönemsel olarak bakımları yapılarak kullanılmaya devam edilirler. Genele hizmet eden deniz hamamları ise daha büyük, mevsimlik olarak inşa edilen yapılardır.

Deniz hamamları, toplumsal cinsiyet kodlarına göre, kadınlar ve erkekler tarafından ayrı ayrı kullanılan mekanlardır. Buna göre mekanlar cinsiyetlere göre birbirinden ayrıldığı gibi deniz hamamlarındaki davranışlar ve deniz hamamı çevresinin kontrolü de kesin kurallara bağlanmıştır. Başlangıçta sadece erkekler için inşa edilen deniz hamamları, ilerleyen yıllarda kadınlar için de inşa edilmiştir. Kadın ve erkekler için inşa edilen deniz hamamlarının en önemli farkı, kadınların deniz hamamlarının erkeklere göre daha korumalı olmasıdır. Bu açıklamaya göre deniz hamamları sadece şifa için deniz suyundan yararlanmak amacıyla inşa edilmiş gibi görünse de sosyal yaşam için de çok önemli bir role sahiptirler.

Deniz hamamları genellikle çok basit şekilde açık dikdörtgen ya da kare planlı olarak inşa edilmişlerdir, ancak yapıların yan yüzeyleri dışarıdan görünmeyi engellemek için penceresiz ahşap panellerle kapatılmıştır. Bu nedenle dışarıdan kapalı bir kutu görünümündedirler. Bu yapı formu, kullanıcılar için mahremiyet sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. İnşa edilen yapı, birkaç soyunma kabini, yiyecek ve içecek servisi için bir kafe, bir tuvalet ve dar sirkülasyon alanlarından oluşturulmuştur. Bazı deniz hamamlarında dinlenmek ya da güneşlenmek için özel locaların olduğu da bilinmektedir. Deniz hamamları büyüklük olarak üçe ayrılmıştır. Yaklaşık 15-30 arasında soyunma kabini barındıran ortasında yer alan havuzuyla birlikte 20x30 m boyutlarında olan deniz hamamlarının yapımı ilk yıllarda Deniz Kuvvetlerine verilmiştir. 19.yy'ın ikinci yarısına gelindiğinde ise yapım ve işletme sorumluluğu belediye devrolmuştur. Belediye de deniz hamamlarının işletmesini genellikle gayrimüslim vatandaşlara devretmiştir. Kullanıcılardan deniz hamamlarına giriş ve kullanım için belirli bir ücret alınmaktadır. Giriş ücreti, yerel makamlar tarafından belirlenen yetkili kişiler tarafından tahsil edilmiştir. Deniz banyolarının boyutları farklı olsa da giriş ücreti aynı olarak belirlenmiştir.

Deniz hamamlarının yapım şekli, malzemeleri ve özellikleri yerel belediyeler tarafından belirlenmiştir. Bu yapılar için özellikle katı kurallarla be-

lirlenmiş yapım kodlarının olduğu bilinmektedir. Fikret Adil'in 1941 tarihli gazete yazısında deniz hamamlarından şu şekilde bahsedilmektedir; "Deniz banyoları ahşap panellerden yapılmış kapalı yerlerdi. Yanlarda soyunma yerleri vardı. Sahile iskelelerle bağlanan bu dört köşeli ahşap havuzlar altında ızgara vardı. Suyun en derin kısmı genellikle ızgarayı geçmiyordu. Boğulma tehlikesi yoktu."¹³

Resim 1: Fenerbahçe Deniz Hamamı (kaynak: <https://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/deniz-hamamlari/>)

Sosyal Yaşam Bakımından Deniz Hamamları

Osmanlı toplumu üç kıtada denizlerle çevrili olmasına rağmen bir denizci bir toplum olarak kabul edilmez. Bunun nedeni deniz üzerindeki üstünlük yerine karada üstünlüğü tercih etme politikasından kaynaklanabilir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda yüzme makbul bir uğraş olarak görülmemiş daha çok avamlık olarak düşünülmüştür. Bu nedenle yüzme, toplumsallaşma için gerçekleştirilen bir aktivite olarak da kabul görmemiştir. Osmanlı toplumdan çoğunlukla denizcilikle uğraşanların ve gayrimüslimlerin yüzme bildiklerinden söz edilebilir. Bunun dışında yüzme bilmeyenlerin boğulmasını önlemek için bir dönem deniz kıyılarından denize girmenin yasaklandığı bilinmektedir. Deniz hamamlarının faydalarından biri de, deniz hamamının ortasında bulunan altı bir ağ ile kapatılmış olan yüzme havuzunun oluşturduğu güvenli ve kontrollü ortamda halka yüzmeyi öğretmek olmuştur.

¹³ ADİL, Fikret, "Deniz Hamamından Plaja", Tan, 9 Ağustos 1941.

19.yy'ın başında yaşanan Bolşevik devrimi sonucunda İstanbul'a göç eden Beyaz Ruslar, getirdikleri yeniliklerle şehrin eğlence kültürüne de katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte toplumsal normlar değişikliğe uğranmış, boş zamanları değerlendirmek ve eğlenmek için öncelikle gayrimüslimler arasında yüzme alışkanlığı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda oluşan kıyısız mekanlar, yüzme kültürüne de katkıda bulunmuşlardır.

Kentli nüfus için yeni bir toplumsallaşma aracı olarak görülen yüzme aktivitesi, zaman içinde kendi eğlence, moda ve kültür biçimlerini yaratmıştır. Deniz hamamlarındaki kıyafet kodları da toplumun geleneksel cinsiyet perspektifine göre kadın ve erkeklere göre farklılık göstermiştir. Deniz banyosunda erkekler dizlerine kadar inen şort, kadınlar ise tüm vücutlarını kaplayan bir 'denizlik elbisesi' giymişleridir.

Hem erkek hem de kadın deniz hamamlarında alkole izin verilmemiştir. Ayrıca deniz hamamı için bir yaş sınırı belirlendiği bilinmektedir. Bu önemlidir çünkü deniz hamamını klasik hamamdan ayıran sosyal yapının da en belirleyici özelliği dikkat çekici olan yaş farkıdır. Bu özelliğe göre gençler, yüzme ve 'modern zevklere sahip olmak' amacıyla sosyalleşmek adına deniz hamamını tercih etmişlerdir.

Osmanlı saray görevlileri, levantenler, yabancı tüccarlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, göçmenler deniz banyolarında bir araya gelen topluluğu oluşturan toplumsal aktörlerdir. Böylece İstanbul'un çok kültürlü demografik yapısına uygun, yeni bir toplumsallaşma mekânı ortaya çıkmıştır. Deniz hamamlarının oluşturduğu bu yapı ile modern-seküler yaşamın ilk tatbikatları da gerçekleştirilmiştir. Bu durumun Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşme hareketlerini hızlandırdığı söylenebilir.

İstanbul Anadolu Yakası Deniz Hamamları

Anadolu yakasındaki ilk deniz hamamı örnekleri, Üsküdar (Mumhane) ve Salacak'ta inşa edilmiştir. Bunun yanında Anadolu yakasında boğaz hattı boyunca; Paşabahçe, Beykoz, Çengelköy, Kuleli, Beylerbeyi (Havuzbaşı) kıyılarında deniz hamamlarının olduğu bilinmektedir. Kadıköy'ün ilk deniz hamamı ise daha sonra Moda Plajı'nın yapılacağı yere inşa edilmiştir. Kadın ve erkek deniz hamamı olmak üzere ikiye ayrılmış ve Hristiyan kardeşler Hayik ve Ardaş (deniz hamamının kurucusu babaları öldükten sonra) tarafından işletilmiştir. Müslüman kadınlar da daha sonra bu deniz hamamını ziyaret etmeye başlamışlardır. Daha sonraları Kalamış'ta da Erenköy'den Albenian İsmail Efendi ve Hayik'in kardeşi Aşot'a bir deniz hamamı yaptırmışlardır. İlerleyen yıllarda Fenerbahçe, Caddebostan ve Suadiye deniz hamamları da kadınlar için inşa edilmiştir.

Resim 2: Kalamış Deniz Hamamı (1930'lar) (kaynak: <https://vesaire.org/istanbulda-deniz-sefasi-deniz-hamamindan-plaja-nostalji/>)

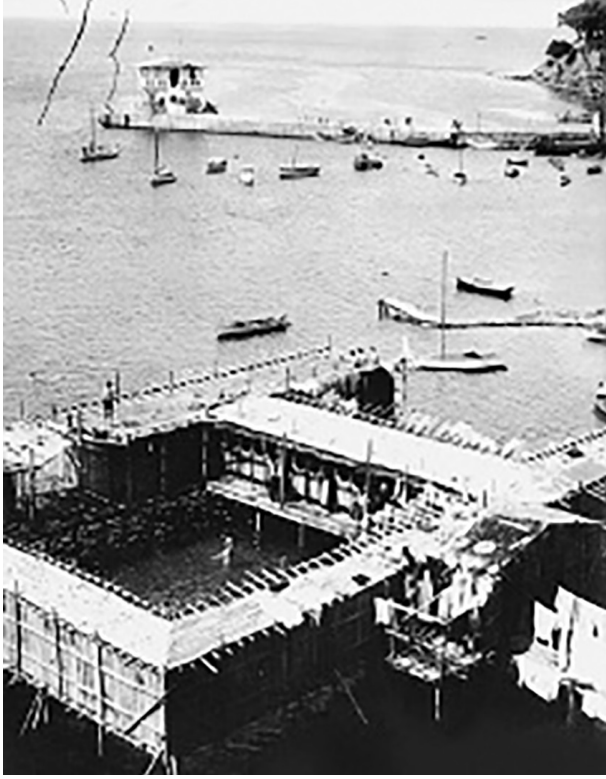
Moda Deniz Hamamından Moda Plajına

İstanbul'un Moda semti, özellikle 1885 yılı sonrasında daha çok İngiliz Levantenlerin tercih ettiği, gayrimüslim nüfusun oldukça yoğun olduğu bir bölge olarak bilinmektedir. Bu bakımdan Moda semtinin kurulduğu küçük koy, 19.yy başında bir deniz hamamının inşa edilmesi için hem kıyı morfolojisi hem de sosyo-ekonomik durum bakımından uygun görülmüştür. Bu girişim 1923 yılında İhsan Akdağ tarafından gerçekleştirilmiştir. Şu anda Moda Plajı olarak bilinen bölgede karadan 15-20 metre deniz içine inşa edilecek olan deniz hamamının bulunacağı arazinin sahibinin ise Mari Frankenstein'dir. Mari Frankenstein, Moda'da yerleşik olan Frederiçi, Momiko, Lafontaine, Loranda, Fürstenberg gibi tanınmış bir yabancı aileden gelmektedir. Moda'nın toplumsal özellikleri nedeniyle buraya kurulan deniz hamamı daha çok İngiliz, Fransız ve Alman gençler tarafından tercih edilmiştir. Buna karşın Fenerbahçe'de kurulan deniz hamamına civar semtlerde oturan Paşalar, Paşazadeler, beyler, hanımefendiler ve civarın ileri gelenleri rağbet göstermişlerdir. Caddebostan deniz hamamı ise halktan kimselerin tercih edildiği bir hamam olmuştur. Bu durum, Moda deniz hamamının diğer deniz hamamlarından sosyolojik olarak da ayrışmasına neden olmuştur.

Moda Deniz Hamamı öncesinde bölgenin 1900'lü yılların başından itibaren denizle iç içe bir yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Bölgede İngilizlerin önderliğinde bir yat kulübü olduğu ve bu kulüp dahilinde yatçılık, deniz sporları ve eğlenceler düzenlendiği bilinmektedir. 1923 yılına gelindiğinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Moda'nın toplumsal yapısı değişmiş, çağdaş Türkiye'nin ileri gelen ailelerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

Bu dönemde Moda'nın denizle ilişkisi de dönüşüme uğramıştır. Deniz hamamı alışkanlığı sürdürülmüş ancak deniz hamamı mimari olarak değişikliğe uğrayarak çevreden kullanıcılarının görülmesini engelleyen ahşap yan panelleri yer yer kaldırılarak yerine kumaşlar kullanılmaya başlamıştır. Bu durum, artık mahremiyetin bir önem teşkil etmediği anlamına gelmez ancak Batılaşmanın gereği olarak toplumsallaşmanın bir parçası olan kadın-erkek ilişkilerinde gereğinden çok kontrol ve kısıtlamaların ortadan kalktığı söylenebilir. Bununla birlikte tamamen toplumsal bir bütünleşme yaşanmamış, kadın-erkek deniz hamamlarının varlığı 1970'li yıllara kadar sürmüştür.

Moda deniz hamamı 1923'te yüzme sporunu öğrenmek için de uygun bir öğretim merkezi durumuna gelmiştir. Daha önceleri sadece şifa bulmak adına deniz suyuyla yıkanılan bir yer olan deniz hamamı, Cumhuriyetin getirmiş olduğu yeniliklerle birlikte yüzme sporuna olan ilginin artmasında da etkili olmuştur. Özellikle 1930'larda genç nüfus tarafından tercih edildiği bilinen deniz hamamlarından plajlara dönüşümde rekabete dayalı sportif aktivitelerin gerçekleşmesi toplumsallaşmanın başka bir boyutunu da ifade etmektedir. Yüzme yarışmalarının düzenlenmesi ve çeşitli eğlence aktivitelerine yer verilmesi, bayramlarda yüzme, yelken, kürek yarışmaları yapılması Moda Deniz Hamamı ve civarını bir çekim merkezi haline dönüştürmüştür. Bunu takiben Moda deniz hamamının hemen yakınında Atatürk'ün emri ve Celal Bayar ile Zeki Rıza Sporel'in girişimleriyle 1935 yılında Moda Deniz Kulübü de faaliyete başlar. Böylece bölge, karada ve denizde yaşanan değişikliklerle İstanbul'un Batılaşma hareketlerini yakından takip edebildiği, toplumsal değişimin izlenebildiği bir bölge haline gelir. Aynı dönemde 1935 yılında Avrupa yakasında ise Atatürk, Florya Deniz Köşkünü yaptırmıştır. Böylece İstanbul'un iki yakasında da deniz merkezli bir batılılaşma tescillenmiş olmuştur. 1940 yılından itibaren özellikle Anadolu'dan İstanbul'a yaşanan göç ile İstanbul'un nüfusu katlanarak artmaya başlamıştır. Bu dönemde her ne kadar Moda'nın toplumsal yapısında değişiklikler olsa da kadınlara özel olan deniz hamamı 1955'e kadar popülerliğini korumuştur. Bu dönemde deniz hamamını çevreleyen ahşap panellerin tamamen ortadan kaldırıldığı ve sadece iskelelerle birlikte havuz formunun korunduğu bilinmektedir. Kadıköy sahil şeridinin farklı bölgelerinde 1946, 1966, 1982 ve 2013 yıllarında doldurma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sahiller doldurulup tüm kıyıları halka açılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda sahilin doldurulmasıyla 1970'lere kadar gelebilen Moda Deniz Hamamı, Moda Plajı, Moda koyu ve tarihe karışmıştır.

Resim 3: Moda Deniz Hamamı (1920'li yıllar)
(kaynak: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

Resim 4: Moda Deniz Hamamı (1960'li yıllar)

Sonuç

Bu çalışmada, deniz hamamları sayesinde modern-seküler anlayışın meydana getirdiği yeni kültürün önemini vurgulamak ve bu mekanları 19.yy'da İstanbul'da yaşanan hızlı sosyolojik değişim çerçevesinde konumlandırmak amaçlanmıştır. Bu çalışma, deniz hamamlarının Osmanlı toplumunun, kendi toplumsal normları çerçevesinde denizden yararlanmak için geliştirdiği ilginç ve pratik bir yöntem olduğunu göstermiştir. Ayrıca deniz hamamlarının yüzmeden çok deniz banyosu fikrine dayandığı için yeni bir sosyalleşme mekânı olarak algılandığı ve kullanıcıların nasıl yüzüleceğini bilmelerine gerek olmadığını gösterilmiştir. Deniz hamamını tercih edenlerin klasik hama- ma gidenlerden farklı motivasyonları olduğu anlaşılmıştır.

Avrupalı ve Osmanlı seçkinleri arasındaki ilişkinin arttığı dönem olarak da bilinen 18.yy'da üst sınıfın yaşam tarzındaki değişimin günlük yaşam üzerindeki etkisi, denizin bir eğlence aracı olarak Osmanlı toplumu ve özellikle İstanbullular için yeni bir fenomen haline geldiğini göstermiştir. Bu bakımdan deniz hamamının eski ile yeninin ve geleneksel ile modernin bir kombinasyonu olarak görülmüştür.

Kaynakça

- ADANALI Ahmed Şükrü, Deniz Hamamları, Envai, Menafi-Denize Kimle Girebilir?, İstanbul 1322.
- ADİL, Fikret, "Deniz Hamamından Plaja", Tan, 9 Ağustos 1941.
- AKÇURA, Gökhan, "Cumhuriyet Dönemi İçin Özel Tarih 1933-1942", Aktüel özel dizi 2.
- AKÇURA, Gökhan, "İstanbul'un Plajlar Tarihinden Bir Sayfa; Florya", Skylife, Temmuz 1999.
- AKSEL, Malik, İstanbul'un Ortası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- ALUS, Sermet Muhtar, "Eski Deniz Hamamları", İstanbul İçin Şehrengiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1991.
- Alus, Sermet Muhtar, Masal Olanlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- AŞKIN, Samim, Halk Plajı, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1954.
- BAYDAR, Oya (Hazırlayan), 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999.
- BEYOĞLU, Süleyman, "Osmanlı Deniz Hamamından Plaja", Tombak Dergisi, s. 30, s. 6-11, Şubat 2000.
- DELEON, Jak, Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul 1990.
- DERLEME, "İstanbul Plajları", Albüm, Haziran 1998, s. 5, s. 10-21.
- DERLEME, "Yeni Plaj ve Kampları ile İstanbul", Hayat Dergisi, 25 Temmuz 1966.
- EKDAL, Müfid, Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy, Kadıköy Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- ERGİN, Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, Cilt 1-9, İstanbul 1995. s. 2142-2143

- ERSÖZ, Cezmi, "Karaya Vuran Plajlar", Cumhuriyet Dergi, s. 18-20, 26 Temmuz 1987.
- ES, Hikmet Feridun, "Eski Deniz Hamamları", Hürriyet, 2 Ağustos 1987.
- ES, Hikmet Feridun, "Yaşadığımız İlk'ler", Yıllarboyu Tarih, Temmuz 1979 s. 7, s. 30-33.
- EVREN, Burçak, "İstanbul Denizle İlişkisi: Tanışma, Buluşma, Ayrılık", Cumhuriyet Dergi, s. 326, s. 14-16, 21 Haziran 1992.
- EVREN, Burçak, "İstanbul Plajları", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- IŞIN, Ekrem, İstanbul'da Gündelik Hayat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Beyazpark Gazinosu ve Deniz Banyosu", İstanbul Ansiklopedisi, cilt 5, s. 2623, İstanbul 1961.
- ÖNCE, Gökhan, Kendine Özgü Bir Semt Moda, Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- Reşad Ekrem KOÇU, "Deniz Hamamları", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, s. 4438-4442
- Gökhan AKÇURA, "Deniz Hamamları", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vak. Yay., C.III, İstanbul 1994.
- SABA, Ziya Osman, Değişen İstanbul, Varlık Yayınları, İstanbul, 1959.
- SPERCO, Willy, Yüzyılın Başında İstanbul, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul 1989.
- TARCAN, Selim Sırrı, "Güneş Banyosu Nasıl Yapılır?", Muhit, Temmuz 1932.
- TEMEL Mehmet, İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Ankara, 1998.
- TUTEL, Eser, "Buyrun Plaj Sefasına... ve de 100 Yıl Öncesinin Deniz Hamamına", Yıllarboyu Tarih, Haziran 1979 s. 6, s. 28-33.